

Voor ons is Jezus' lijden een prachtig kunstwerk

Rob van Gerwen
Departement F & R, Wijsbegeerte
Faculteit Geesteswetenschappen
Universiteit Utrecht
rob.vangerwen@uu.nl
www.phil.uu.nl/~rob

1 juli 2015

Ik mag voor u een prachtige film inleiden over een prachtig orkest dat een prachtig stuk uitvoert voor een prachtig publiek. Het publiek wordt gevormd door een daklozenkoor, de Straatklinkers—en u natuurlijk. Het stuk is Bachs *Matthaeus Passion*, de uitvoering is door het Bach Choir en het Orchestra of the Netherlands, o.l.v. Pieter-Jan Leusink, met prachtige solisten. En de film is niet louter een registratie van de repetities voor de Matthaeus; het is een filmisch geheel van weergaven, impressies, interviews, met frisse montage, en rustige camera-bewegingen. En de film gaat niet alleen over die repetities waar de Straatklinkers bij te gast zijn, we volgen ook associaties van betrokkenen;¹ we zien uitvoeringen van heel andere stukken, een lege kerk in de achtergrond, met veelzeggende graffiti.

Zo staat er “Nietzsche ist tot”. Dat wisten we natuurlijk al wel, maar het is ook een verwijzing naar Nietzsche’s uitspraak “Gott ist tot”. God mag dan dood zijn geweest voor Nietzsche, hij was wel wild enthousiast over Jezus, over zijn levenswandel en hoe hij de dingen deed waar hij in geloofde, en voor niets of niemand week. Maar Nietzsche had het niet op het kuddegedrag van mensen die uit *medelijden* met anderen die het slecht hebben vaak feller zijn dan over hun eigen falen. Hij verzette zich tegen zulke sentimentaliteit. Nietzsches Übermensch was iemand als Jezus: iemand wiens motivatie, volkomen authentiek, van binnenuit kwam. Wie zo maar

¹ Betrokkenen worden als types gepresenteerd: De Schilder bespreekt Matthias Grünewalds schilderij van de kruisiging—dat later door leden van het het daklozenkoor wordt “nagespeeld”; zij “spelen” ook het laatste avondmaal.

leefde, leefde het leven zoals het bedoeld was, volgens de eigen innerlijke logica van dat leven—als een kunstwerk. Nietzsche verklaarde het leven van Jezus eigenlijk tot een kunstwerk—dat ons tot voorbeeld kan dienen.

Lijden, medelijden en mee lijden (wat meer is dan mee leven), daar wil ik het over hebben, want daar draait het zometeen in de film ook om. In dit verband wil ik het nog even over Nietzsche's voorganger hebben, Arthur Schopenhauer. Schopenhauer dacht dat iedereen leed aan het leven, en dat daar maar een eenvoudige reden voor is: we zijn allemaal individuen. Waar de één is kan de ander niet zijn; wat de één heeft kan de ander niet hebben. En, natuurlijk: waar de ander is, en wat de ander heeft dat is nu juist dat wat ook de één wil. Slechts strijd en lijden zijn hier het resultaat van. Het leven is een opeenhoping van ellende. Voor Schopenhauer was daar maar één uitweg uit mogelijk: ascese: ophouden nog iets te wensen. Het mag psychologisch correct zijn wat Schopenhauer hier zegt, maar het is ook een dooddoener van jewelste: natuurlijk, als niemand meer iets wil, zitten we elkaar ook niet meer in de weg.² Hoe simpel. Maar dan gebeurt er ook niets meer ten goede; er wordt niets meer opgebouwd, gecreëerd. Schopenhauers visie op het lijden is een non-starter.

Bachs *Matthaeus Passion* brengt ons ook een heel andere optiek. Ten eerste gaat het in eerste instantie niet om ieders lijden, maar om dat van Jezus aan het kruis. Ten tweede gaat het erom dat als we ons daar genoeg in verdiepen, dat we dan ook ons *eigen* lijden moeten meebrengen. Het mee leven met Jezus' lijden veronderstelt een zekere mate van projectie. Zoals Peter Sellars het in de film zegt: Bachs *Matthaeus Passion* is troostend omdat je ervaart dat er iemand is die nog meer lijdt dan jijzelf. Maar je moet diep graven in jezelf om genoeg mee te brengen om je oprecht tot het lijden van Jezus te verhouden.³

Waarom een daklozenkoor meenemen naar de repetities van zo'n goed orkest? Wel, ten eerste hebben we hier te maken met eenvoudige mensen, niet de would-be elite die ieder jaar in Naarden van de *Matthaeus Passion*

² Zo psychologisch correct is het nu ook weer niet wat Schopenhauer zegt, omdat ascetes ook de opheffing van ons samenleven inhoudt en daarom onmenselijk, en psychologisch onhoudbaar is. Schopenhauer heeft vooral doorgedacht. (Niet voor niets verdedigt hij ook Plato, de onlichamelijke door-denker bij uitstek.) Al dat logisch doorredeneren leidt mijns inziens doorgaans tot nieuwe ellende. (Popper zat daar niet helemaal naast en de late Wittgenstein maakt het tot de kern van zijn pragmatisch denken.) ³ Dat mensen vinden dat we ons nog immer moeten bezighouden met het lijden van deze ene martelaar heeft alles te maken met de theologische stelling dat hij de zoon van God, de Christus, was, een stelling waar in het Jodendom anders over gedacht wordt. Een werk dat voor de joden een analoge functie zou kunnen hebben, zou over de shoah moeten gaan—ook daar vinden we een belangwekkende discussie over de representeerbaarheid van het lijden. Het voert te ver om daar nu hier op in te gaan.

komt genieten.⁴ Ten tweede gaat het hier om een koor; een zootje ongeregeld, dat wel, maar ze verdiepen zich wel in de *Matthaeus Passion* en hebben hele stukken die ze nu uitgevoerd gaan zien worden, door een klasse-orkest, zelf al geprobeerd te zingen. Zij weten goed wat er moet komen en hoe het is om het zelf ten gehore te brengen; zij luisteren van binnenuit met de zangers mee. Dat soort empathie is nodig om de uitvoering van Bachs *Matthaeus Passion* adequaat te kunnen beleven als een kunstwerk.

Ikzelf heb de afgelopen decennia eigenlijk maar met een half oor naar de *Matthaeus Passion* geluisterd. Ik heb CDs afgespeeld, van prima uitvoeringen, en er naar geluisterd alsof het alleen maar muziek was. Maar de *Matthaeus Passion* is drie dingen, en deze film heeft mij dat volkomen helder bijgebracht. Het *is* muziek, maar die muziek begeleidt zang en die zang vertelt een verhaal—dat verhaal is bekend en gaat over het lijden van Jezus in zijn laatste dagen en het verraad van Judas; het gaat over wat mensen overkomt en wat ze elkaar aandoen en de keuzen die ze maken. En ten derde is de *Matthaeus Passion* toneel. Ik luisterde naar de muziek, zoals ik ook naar Bachs prachtige *Goldberg Variationen* luister, alsof het muziek zonder woorden is. Maar de muziek is de interpunctie van de tekst en de tekst wordt door de muziek ingeleid; en de muziek levert een deel van de expressie van de woorden door *hier* aan te zetten en *daar* wat weg te zakken; en de woorden leveren de muziek haar expressie, door te vertellen dat de drukte in de klanken een uiting is van de boosheid in de tekst, of de gelatenheid van het een die van het ander is. Dat had ik thuis in mijn gemakkelijke stoel nog wel kunnen oppikken. Maar in de film zie ik ook nog eens hoe de muziek uitgevoerd wordt; hoe een violist een zanger strak aankijkt bij haar introductie van zijn gezang; hoe het ene koor op het andere reageert. De *Matthaeus Passion* is meer-dimensionaal. Je moet hem live uitgevoerd zien worden, door een goed orkest, met goede spelers. Dan is de kans levensgroot dat je zelf ook echt meedoet!

Wat maakt die elementen *goed*—of mooi? Dat is de eeuwenoude vraag van de esthetica: wat is kunstschoonheid? Het is mooi als het allemaal op elkaar is afgestemd: dat geldt hier dus voor alle drie de dimensies: de muziek, de zang, en het spelen. Een film kan dat onmogelijk *registreren*, omdat een film altijd moet selecteren. Een kijker in de zaal moet natuurlijk ook selecteren, maar die doet dat zelf: haar selectie is een onderdeel van de manier waarop de uitvoering tot leven komt. *Je moet erbij zijn met je hoofd*. Bij een film wordt de selectie gedaan door de camera, de montage, de regie. De filmkijker is aan een voorselectie onderhevig. Een regie die

⁴ Ik chargeer uiteraard, omwille van mijn betoog. Ook in Naarden zit natuurlijk echte mensen zich in te leven.

zich zoveel mogelijk probeert weg te cijferen, doet precies dat niet: de kijker is dan overgeleverd aan een selectie die ze niet kan doorgronden. Ramón Gielink en de zijnen hebben daar gelukkig niet voor gekozen. Hun selectie is duidelijk wel te zien; aan de camerabewegingen, de montage, de selectie van gebeurtenissen, het inzoomen, de plaatsing van de spelers ten opzichte van de achtergrond; de interviews en de compactheid daarvan. En nergens wordt er ruimte gelaten voor sentimentaliteit, bij wie ook.

Het eindresultaat: anderhalf uur lang zijn we geconcentreerd bezig met Bachs *Matthaeus Passion*, met het feit dat zo'n lang stuk ook *uitgevoerd* moet worden; dat je daar een zeker perfectionisme voor moet hebben, maar dat er niettemin weinig voor nodig is om je erin te kunnen inleven. En dat we dan, langzaam maar zeker, een besef krijgen van de omvang van het lijden van Jezus aan het kruis! En dat de vraag is: hoe kunnen we mee leven met Jezus, of in de woorden van Sellars: mee wenen. Natuurlijk is dat een uitdaging aan het leven! Dit verhaal is geen aanzet tot sentimenteel medelijden waar Nietzsche tegen waarschuwde, maar tot authentiek mee leven. En het is al zeker geen Schopenhaueriaanse uitwijk manoeuvre, maar eerder: “Zie het leed in de ogen”.

Natuurlijk is dat mooi, zolang het mooi en consistent gebracht wordt: het levert een ervaring van een diep besef; maar dan een ervaring die we delen. Ook in die zin is Jezus' lijden van ons allemaal en, inderdaad, een kunstwerk. Bach brengt dat prachtig tot uiting; Pieter-Jan Leusink en zijn orkest en koor brengen dat prachtig tot leven en de film laat *dat weer* prachtig zien. *Erbarme dich*.⁵

⁵ Tekst uitgesproken bij gelegenheid van de vertoning van de film *Erbarme dich*, onder regie van Ramón Gielink, in het kader van het Soeterbeeck Programma, Nijmegen, 29 juni 2015.